

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ביצה

פרק ראשון

סוגיה ט: דיני מוקצה (2):
אפרוח ועגל שנולדו ביום טוב

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

מהדורה ראשונה ללא הגהה

סוגיה ט: דיני מוקצה (2): אפרוח ועגל שנולדו ביום טוב

* *

רקע

סוגייתנו עוסקת בשני מושגים: א. "מוקצה". ב. "מתיר עצמו בשחיטה". המושג הראשון מוכר, והמושג השני צריך תלמוד. בדיון הגמ' בדין מוקצה מתחדשות הלכות.

מקורות

- א. גמ' ו-ו: "אתמר אפרוח שנולד ביום טוב... זה מוכן אגב אמו זה מתיר עצמו בשחיטה"
 ב. תוס' ד"ה אפרוח, הואיל, השתא, מוכן, עגל
 ר"ף ג: באלפס, "איתמר אפרוח שנולד ביו"ט... אם לא הביא כלי"
 ר"ן ד"ה איתמר
 רא"ש סי' ו-ז
 רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ב ה"א
 ג. פני יהושע ד"ה בגמ' איתמר אפרוח
 אור שמח הל' שביתת יום טוב פ"ב ה"ג ד"ה ולכן, "... בסוג של ההוייה והבן"
 ד. שו"ע סי' תצח סע' ה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק כח-כט]
 סי' תקיג סע' ח ומשנה ברורה [בעיקר: סקל"ו]

פני יהושע ד"ה בגמ' איתמר אפרוח

בגמרא איתמר אפרוח שנולד ביו"ט וכו' שמואל ואיתימא רבי יוחנן אומר מותר הואיל ומתיר עצמו בשחיטה. פירש"י הואיל ומתיר וכו' להיות נשחט בלידתו מה שלא היה לפני לידתו אף מוקצה התיר וכו' דמיגו דאיתקן להא עכ"ל מלתא דאקשאי בה כמה עידנין דמה נתינת טעם הוא זה אדרבה עיקר ענין מוקצה הוא כיון שלא היה ראוי מאתמול זה גורם האיסור ומה מגו הוא זה. ולולי לשון רש"י ז"ל היה נראה לי משום דבלא"ה קשה קושיית תוספות דלמה להו לשמואל ורבי יוחנן האי טעמא תיפוק ליה דלית להו מוקצה אלא דבאמת נראה לי דלא קשיא מידי דמצינן למימר דאע"ג דשמואל ור"י לית להו מוקצה אפ"ה אסרי בנולד ואין לך נולד גדול מזה ואף שלקמן כתבו התוספות דלא שייך נולד בבעלי חיים דבר תימה הוא לפרש כפשוטו וכבר פירש המהרש"א ז"ל דבריהם דלקמן בענין אחר, דבלא"ה לא שייך נולד בעגל דבמעו אמו נמי אוכל הוא משא"כ הכא באפרוח אין לך נולד גדול מזה דבמעו אמו לא חזי למידי, ואפשר דלזה בעצמו כיוונו שמואל ור' יוחנן לומר הואיל ומתיר עצמו בשחיטה פירש דלא מיקרי נולד אלא בדבר שמאמול לא הו"ע עלה שם אוכל ועכשיו נולד שם אוכל משא"כ כאן דאף לאחר שנולד לא הו"ע עליו שם אוכל כלל אלא לאחר שחיטה ושחיטה היא דמתרת לאפרוח ולא לידה וא"כ לא מיקרי נולד דמה שלא היה נותר קודם זה בשחיטה לא מיקרי נולד דאריה הוא דרביע עלה. דוגמא לדבר אפרוח שנפתחו עיניו ביו"ט למאן דאסרו או בהמה שלא כלו חדשיה עד יו"ט וכי נאמר דאוסר משום נולד וה"נ דכוותיה, ועוד אפשר דאפרוח נמי לולי איסור שחיטה היה ראוי לאכילה עודנו בקליפתו כמו אחר כן כדאמרינן בעגל במעי אמו וכיון שאיסור שחיטה גרם לו לא מיקרי נולד כמו בכל הבהמות

הנשחטין ביו"ט, ואל תשיבני מבכור שנולד בו מום ביו"ט [לקמן כ"ו ע"א] דהתם באמת לאו משום נולד אחינן עלה אלא משום מוקצה מאן דאוסר ואדרבה משם ראייה לדברי דמאן דלית ליה מוקצה משמע דשרי ולא מיתסר משום נולד, כן נראה לי ברור לולי שרש"י ותוספות לא נחתו לזה.

אור שמח הל' יום טוב פ"ב ה"ג ד"ה לכן, "... ההווייה והבן" לכן נראה לפרש דכן כוונת הגמרא, דעיקר ענין דמוקצה הוא מקרא דוהכינו אשר יביאו שיהא מוכן מה שיובא בשבת ויום טוב היינו שהדבר שישנו מערב שבת ומערב יום טוב צריך הכנה, אבל מי שאינו כלל בסוג ההויה בערב שבת כמו אם נברא דבר בשבת שרי שאין שייך כאן מוקצה כיון שלא היה בעולם כלל ודווקא בהנך שהיה בעולם כמו בגשמים היורדים ביום טוב דפריך בפרק מי שהוציא והויה דהויה ליה נולד ואסירי משום דבעיבא מיבלע בליעי והיו מיהא בעבים אלא דבלועים הו, וכן כולם כמו אפר שהוסק ביום טוב דקודם יום טוב היו עצים אף על גב שאינן בהווייתן של עכשיו והיו בסוג אחר מכל מקום לא חשיב כאילו לא היו בעולם כלל מקודם יום טוב, מה שאין כן בביצה שנעשית אפרוח שנתהוה מסוג הדומם להיות חי והויה כברייה חדשה שלא היתה בגדר הויה כלל קודם יום טוב ואם כן מי הקצהו, ותיכף שבא לגדר הויה תיכף חזי לאוכלו וזהו שאמרו הואיל ומתיר עצמו בשחיטה דמעיקרא בביצה לא היה מותר בשחיטה שאין לו התיחסות כלל אל סוג החי ובמה שנולד נעשה חי שתתיחס אליו השחיטה ותו לא שייך מוקצה דמי הקצהו. וההקצאה דמקודם לא מדחה אותו ממה שהוא חזי כשהוא חי שההקצאה היתה כשאינו בגדר חי ועכשו הוא חי ואינו מועיל ההקצאה כשהוא בגדר דומם לדחותו אחר כך כשנתהוה חי כמו שאינו מועיל ההקצאה כשהוא בגדר האפס להקצותו כשהוא בסוג ההויה, והבן.

הסבר הסוגיה

אפרוח שנולד ביום טוב רב אמר אסור ושמאל ואיתימא ר' יוחנן אמר מותר. [גמ' ו.]

נחלקו האמוראים בדין אפרוח שנולד ביום טוב, רב סובר שהוא מוקצה ואסור לשוחטו, ושמאל ואיתימא ר' יוחנן סובר שמותר לשוחטו. הגמ' מאריכה בהסבר שיטת רב, למרות שלכאורה שיטתו ברורה. רב פוסק כרבי יהודה שיש מוקצה בשבת וביום טוב, ולכן אפרוח שלא היה ראוי לאכילה בכניסת החג, אינו מוכן לאכילה ואסור לשוחטו. עגל שנולד ביום טוב היה מוכן בערב יום טוב, כיוון שאמו עומדת לאכילה, והיה ניתן לשחוט את אמו ולאוכלו.

הגמ' מקשה על רב, מדוע מותר לאכול עגל שנולד מטריפה, והרי אמו אינה ראויה לאכילה, והוא אינו מוכן אגב אמו לאכילה. מתרצים רבה ואיתימא רב יוסף שהוא מוכן אגב אמו לכלבים, ומוכן לכלבים מוכן לאדם. אביי אינו מקבל סברא זו, ולדעתו כיוון שמוכן לאדם אינו מוכן לכלבים, כל שכן שמוכן לכלבים אינו מוכן לאדם. רבה ורב יוסף חולקים על אביי, ולדעתם אף שמוכן לאדם אינו מוכן לכלבים, מוכן לכלבים מוכן לאדם.

למדנו בתחילת המסכת [סוגיה א] שיש הבדל מהותי בין מוקצה לבין גזרת טלטול, דין מוקצה אוסר בשימוש כל חפץ שלא הוכן בערב שבת ויום טוב, ודין גזרת טלטול אוסר לטלטל כל חפץ שנכלל בגזרה. בסוגייתנו מתחדד ההבדל בין שני המושגים. בדין גזרת

כלים אין הבדל בין אדם לחברו, ובין אדם לבעלי חיים, דבר שנכלל בגזרה, אסור בטלטול לכולם, ודבר שאינו נכלל בגזרה, מותר לכולם לטלטלו. בדין מוקצה ניתן לחלק ולומר, שהחפץ מוכן לפלוני ואינו מוכן לאלמוני, שהחפץ מוכן למשימה אחת ואינו מוכן למשימה אחרת.

הראשונים מקשים כיצד ניתן ללמוד ממשנת "מחתכין... את הנבלה לפני הכלבים, רבי יהודה אומר אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה לפני שאינה מן המוכן", שמוכן לאדם אינו מוכן לכלבים, והרי הבהמה אינה מוכנה אף לאדם, שהרי לא ניתן לשוחטה בשבת? הראשונים מביאים שלושה תירוצים לקושיה:

א. ר"י ותוס' [ד"ה השתא] מפרשים שהמשנה עוסקת ביום טוב, ולמרות שהבהמה עומדת לשחיטה ואכילת אדם, אינה מוכנה לכלבים, ואם התנבלה בהמה ביום טוב, אסורה לאכילה לכלבים!

ב. הר"ר יעקב מקורביי"ל [בתוס' ד"ה השתא] מפרש שהמשנה עוסקת בשבת בלבד, ואף על פי כן ניתן להוכיח ממנה שמוכן לאדם אינו מוכן לכלבים. אם מוכן לאדם מוכן לכלבים, הבהמה עומדת מלפני השבת לאדם ולכלבים, ובכניסת השבת פוקעת מוכנותה לאדם, אבל נשארת מוכנותה לכלבים.

ג. הרשב"א [ד"ה מתקיף] מביא שיש מי שתירץ שאיסור אינו מפקיע חפץ שבטיבו עומד לאכילה ממוכנותו. כיוון שהבהמה עומדת לאכילה, היא מוגדרת כמוכנה, למרות שאיסור שחיטה מונע את אכילתה, וכשהאיסור מתבטל [כגון שיש חולה שיש בו סכנה] מותר לאוכלה.

שמואל ואיתימא ר' יוחנן מפרש שמותר לאכול אפרוח שנולד ביום טוב הואיל ומתיר עצמו בשחיטה. מפרש רש"י [ד"ה הואיל ומתיר עצמו]: "הואיל ומתיר עצמו בלידתו להיות נשחט מה שלא היה לפני לידתו אף מוקצה התיר את עצמו בלידתו דמגו דאתקן להא אתקן להא". כיוון שבלידה התחדש היתר שחיטה, מתחדש בלידה גם היתר דין מוקצה "דמגו דאתקן לשחיטה אתקן למוקצה".

דברי שמואל ואיתימא ר' יוחנן צריכים הסבר, מה הסברא שהיתר שחיטה מפקיע דין מוקצה, והרי כל יסוד מוקצה שאין מתחשבים ב"היתרים" שנוצרו בשבת ויום טוב, וכל דבר שלא היה מוכן מערב יום טוב אסור באכילה ביום טוב? כמו כן מקשים הראשונים, מדוע שמואל ורבי יוחנן זקוקים לתירוץ זה, והרי אין להם דין מוקצה, והאפרוח מותר אף שאינו מתיר עצמו בשחיטה.

נפתח בשאלה השניה שבה דנים הראשונים. הראשונים מביאים שלושה תירוצים לשאלה

זו:

¹ ר"י משנה את הגרסה במשנה וגורס: "אם לא היתה נבלה מערב יום טוב". תוס' [הרשב"א ד"ה מתקיף, אומר שרבינו תם הוא מרא דשמועה זון] אינו משנה את הגרסה, ומפרש שדברי רבי יהודה "לפי שאינה מן המוכן" בא לרבות יום טוב, שהבהמה היתה מוכנה לאדם ולא לכלבים

- א. תוס' [ד"ה הואיל]: שמואל ורבי יוחנן אומרים "הואיל ומתיר עצמו בשחיטה" כדי ללמד שהאפרוח מותר אף למי שסובר דין מוקצה.
- ב. תוס' [שם בתירוץ השני]: דין אפרוח שנולד ביום טוב כדין גרוגרות וצימוקים שאף רבי שמעון מודה שיש בהם מוקצה.
- ג. רשב"א [ד"ה ושמואל]: שמואל ורבי יוחנן מודים לשיטת רב נחמן, שיש מוקצה ביום טוב [עיי' גם ברא"ה ד"ה אתמר אפרוח].

לגבי השאלה הראשונה מתרץ האור שמח [הל' שביבת יום טוב פ"ב ה"ג] ששמואל ורבי יוחנן סוברים שאיסור מוקצה נאמר רק בדבר שהיה בעולם והוקצה משימוש, דבר שלא היה בעולם כלל, ולא הוקצה משימוש אינו נאסר מדין מוקצה. אפרוח שנולד התיר עצמו בלידה לשחיטה, זאת אומרת שלפני הלידה הוא היה דומם שאינו בר שחיטה, והווית החיות שבו נוצרה ביום טוב, ולא היה ניתן להקצותה מערב יום טוב, ולכן אינה מוקצת ומותרת באכילה.²

הפני יהושע [ד"ה בגמ איתמר] מפרש ששתי השאלות הללו מתרצות זו את זו. אם שמואל ורבי יוחנן היו סוברים דין מוקצה, הם היו מודים לרב, שאפרוח שנולד ביום טוב אסור, ו"הואיל ומתיר עצמו בשחיטה" אינו מפקיע דין מוקצה. הם אינם סוברים דין מוקצה, ולדעתם האפרוח אסור מדין נולד. אולם כיוון שהיה ניתן לאכול את האפרוח בקליפתו, ורק איסור שחיטה מונע אכילתו, האפרוח היה מוכן לאכילה, ולכן אינו כלול באיסור נולד.³

מלשונו של רש"י [ד"ה הואיל והתיר עצמו] משמע שלא כהסבר האור שמח ולא כהסבר הפני יהושע, ו"מתיר עצמו בשחיטה" מפקיע דין מוקצה, הסבר הדין צ"ע.

סיכום

בדין מוקצה התחדשו בסוגייתנו החידושים הבאים:

- א. איסור מוקצה אינו בהכרח איסור גורף, ויכול להיות שדבר מסויים מוקצה לקבוצה אחת, ואינו מוקצה לקבוצה אחרת.
- ב. לדעת רב, דעתו של אדם על כל מידי דחזי ליה, ולכן מוכן לכלבים מוכן לאדם.
- ג. הראשונים נחלקו האם אפרוח שנולד מוקצה אף לרבי שמעון כדין גרוגרות וצימוקים.

² הסבר האור שמח מבוסס על ההבנה שאין צריך להכין את החפצים לשבת ויום טוב, אלא אסור להשתמש בחפצים שהוקצו משימוש של שבת ויום טוב. לעיל [סוגיה א] ראינו שיכול להיות שבנקודה זו נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון. לפי ההסבר השני של תוס' שאפרוח שנולד זהה לגרוגרות וצימוקים, הסבר האור שמח מסתדר.

³ לדעתו פירוש המושג "הואיל ומתיר עצמו בשחיטה", הוא שרק איסור שחיטה מנע אכילתו, ולכן הוא אינו מוגדר כנולד.

הלכה

השו"ע [סי' תצח סע' ה] פוסק כרמב"ם, שמותר לשחוט עגל שנולד ביום טוב מאם העומדת לאכילה. המשנה ברורה [סקכ"ח] מדגיש, שפסק השו"ע לשיטתו שיש מוקצה ביום טוב, לשיטת הרמ"א שאין מוקצה ביום טוב, מותר לשחוט עגל שנולד ביום טוב אפילו אם אמו עומדת לגדל וולדות.

השו"ע [סי' תקיג סע' ח] פוסק שאסור לשחוט אפרוח שנולד ביום טוב. המשנה ברורה [סקל"ו] מדגיש שאף הרמ"א מודה לפסק זה, כתירוץ השני של תוס', שאפרוח שנולד ביום טוב מקביל לגרוגרות וצימוקים שאף רבי שמעון מודה בהם.